

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(477)«1672/1687»:355.404.51+94(438).04

Олександр Алмазов

ГЕТЬМАНСЬКІ АГЕНТИ ЯК КАНАЛ ОТРИМАННЯ ГЕТЬМАНОМ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І. САМОЙЛОВИЧЕМ ВІДОМОСТЕЙ ПРО СТАН СПРАВ У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1672–1687 рр.)

Стаття присвячена питанню про роль агентів гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича в процесі збору відомостей про стан справ у Речі Посполитій у добу його гетьманства (1672–1687 рр.). У роботі аналізуються склад агентів, методи їхньої роботи, коло питань, що цікавили гетьмана та його оточення, а також вірогідність свідчень інформаторів.

Ключові слова: агенти, гетьман, Запорозьке військо, українсько-польські відносини, Річ Посполита.

У період гетьманства Івана Самойловича Лівобережна Україна* перебувала під владою російського царя. Гетьман очолював автономне утворення у рамках Росії, в силу цього не мав формального права на самостійні зовнішньополітичні зносини як із зарубіжними монархами, так і з іноземними офіційними особами без дозволу російських царів, що, зокрема, було закріплено 4-ою статтею Конотопських російсько-українських статей (1672 р.) [1, С. 244]. Проте російські царі іноді дозволяли гетьманам переписуватися і з тими, і з іншими. Як правило, йшлося про відносини з Річчю Посполитою, Османською імперією і Кримським ханством.

Обов'язковим аспектом відносин будь-яких держав завжди було обопільне бажання мати інформацію про стан справ один одного в тій або іншій сфері. У даний період існувала ціла низка способів отримання відомостей про стан справ в Речі Посполитій. Ними успішно користувався І. Самойлович: він вів листування з королем та офіційними особами з дозволу російського царя, також гетьмана інформували з Москви. Для отримання деяких відомостей керманіч відправляв військові загони для опитування усіх, хто приїхав з Польщі, а також послання, прислані його агентами. У цій статті мова піде про останній з указаних методів збору інформації. Під гетьманськими агентами в даному випадку розуміються особи, яким гетьман і українська старшина давали завдання збирати відомості про питання, що цікавлять їх.

* У цій статті під терміном «Лівобережна Україна» стосовно даного періоду маються на увазі усі ті землі Війська Запорозького, на які поширювалася влада російського царя, у тому числі м. Київ з околицями, що розташовувався на правому березі Дніпра.

** Див. про відносини гетьмана І. Самойловича з королями та офіційними особами Речі Посполитої у моїй книзі: [2, С. 135 – 149].

© Алмазов Олександр Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Державного академічного університету гуманітарних наук (ГАУГН, м. Москва, Росія).

Теми в окремих її аспектах торкався цілий ряд дослідників. Так, К. А. Кочегаров вивчив діяльність білоцерківського протопопа Симеона Заремби, що виступав одним з інформаторів гетьмана Івана Самойловича з питань стану справ в Речі Посполитій [3, С. 9 – 11, 15 – 16].

Спершу варто розглянути соціальний склад гетьманських агентів. Абсолютна більшість із них – міщани і купці, що їздили в Польщу в торгових справах. Так, 6 лютого 1677 р. військовий товариш І. Мазепа розповідав у Малоросійському приказі: «Королівська величність і нині у Варшаві та відбуває сейм, і на той сейм гетьман Іван Самойлович, для справжнього відома, як завершиться і що постановлять, послав торгових людей лазутчиків, чоловік трьох або чотирьох» [4, Стб. 24]. А 30 червня 1676 р. гетьман Лівобережної України згадував в «листе» російському цареві про чернігівського жителя, котрий повернувся з Кракова, Никифора Золотаревича, який був напередодні відправлений до Польщі «для проведывания вестей» [5, Стб. 661 – 662].

Ще один вид агентів – козаки, які також іноді їздили в Польщу в торгових справах. Наприклад, 6 квітня 1673 р. гетьман І. Самойлович писав у «листе» російському цареві, що 29 березня 1673 р. з Варшави повернувся військовий товариш Степан Куницький, який їздив туди «купецким образом» [6, Стб. 235 – 236; 7, Л. 54 – 57]***. 20 січня 1684 р. гетьман Самойлович писав до російських царів Іоанну і Петру Олексійовичам і надіслав з «листом» військового товариша Федора Зеленського, який розповів в Москві про побачене і почуте у Львові [9, С. 21].

Гетьманськими агентами також виступали представники духовенства. Серед інформаторів-священослужителів варто особливо виділити білоцерківського протопопа Семена Зарембу («Синонога»), який, проте, діяв у своїх інтересах і був подвійним, а можливо, навіть потрійним агентом. Відомості про нього зібрав у своїй статті К. А. Кочегаров. Перші згадки про Семена Зарембу відносяться до 1675 р., коли він оселився у Білій Церкві [3, С. 9]. Протопіп у 1679 р. виступав посередником в переговорах між представниками польського короля із Запорозькою Січчю про перехід запорозьких козаків у польське підданство [3, С. 10 – 11; 10, С. 184]. Одночасно Заремба контактував з Османською імперією, прагнучи отримати від султана булаву гетьмана Правобережної України.

Білоцерківський протопіп надсилав у Батурин відомості про стан справ у Речі Посполитій. Зокрема, він повідомляв гетьмана І. Самойловича про ситуацію в Польщі в 1679 р. [11, Л. 30 – 34]. Проте Заремба втратив довіру з боку гетьмана, ймовірно, після того, як зустрівся в жовтні 1679 р. в Запоріжжі з канцеляристом В. Чуйкевичем і запропонував через названого канцеляриста гетьманові перехід під владу польського короля [3, С. 13]. Втраті довіри сприяло і те, що І. Самойловичу також стало відомо і про поїздку протопопа з посольством у Туреччину [12, Л. 224], що знаходилася на той момент у стані війни з Росією.

Проте протопіп і далі продовжував передавати І. Самойловичу цінні відомості. У 1682 р. польський король і гетьман С. Яблоновський дали вказівку Семену Зарембі з'ясувати настрої духовенства Лівобережної України, а також старшини і запорожців. Він повинен був дізнатися, на яких умовах лівобережні козаки готові повернутися під владу Речі Посполитої [13, С. 109]. Протопіп допоміг ченцеві Храпкевичу, що відправився за завданням польської влади на Лівобережну Україну, сховати листи і меморіал від польського короля і гетьмана С. Яблоновського, обмазавши їх воском, обернувши в полотнину і помістивши у флягу з дьогтем. Проте після від'їзду ченця з Білої Церкви Заремба проінформував про нього київського полковника Г. Карповича-Коровченка. Останній уже 4 серпня заарештував Храпкевича і помістив його в київський Кирилівський монастир, вилучивши у нього листи [13, С. 117]. Полякам, ймовірно, стало відомо про контакти С. Заремби з гетьманом І. Самойловичем або з Османською імперією, тому на початку 1683 р. він був заарештований за наказом львівського єпископа Й. Шумлянського і підданий асесорському суду [13, С. 118; 14, С. 794].

*** Степан Куницький в 1683-1684 рр. був гетьманом на частині території Правобережної України, що контролювалася Річчю Посполитою. Детальніше про С. Куницького див.: [8]

Інший приклад гетьманського інформатора з числа представників духовенства – архімандрит Ісайя, який 20 травня 1685 р. писав до гетьмана І. Самойловича, повідомляючи про свою поїздку до Львова і бесіду з львівським єпископом Й. Шумлянським, а також про його ворожі висловлювання про Росію і гетьмана Лівобережної України [15, Л. 1 – 3].

Варто також наголосити, що в питанні отримання відомостей про ситуацію в Речі Посполитій гетьман І. Самойлович співпрацював з центральною російською владою. 23 жовтня 1675 р. в Приказі Малої Росії військовий товариш Д. С. Донець, відправлений до Москви гетьманом І. Самойловичем з листами до польських гетьманів, розповів про свою поїздку разом з ротмістром І. Бенінком, посланим боярином Г. Г. Ромодановським також з грамотами до польських гетьманів. Цей військовий товариш свідчив, що чисельність польського війська в таборі під Бережанами – більше 30 тис. чоловік, у яких було 30 гармат. Д. С. Донець також інформував про похід польського короля до Тереховлі, обложеної турками, і про те, що османськими військами розорені Підгайці [16, Стб. 244 – 246]. Крім того, 13 грудня 1676 р. в Малоросійському приказі був опитаний присланий від гетьмана І. Самойловича військовий товариш Борис Моршевський. 30 серпня того ж року він був відправлений до польських і литовських гетьманів з листами від гетьмана Лівобережної України разом з М. Кудимовичем, відправленим боярином Г. Г. Ромодановським з грамотою [17, Стб. 827 – 828]. Про повідомлені їм відомості буде сказано нижче.

Гетьман І. Самойлович також отримував відомості від П. Гордона, генерал-поручика, що служив під керівництвом російського воєводи в Києві. Так, 6 серпня 1684 р. до гетьмана був відправлений офіцер з новинами з Польщі, що були отримані від людей, посланих на розвідку. Зокрема, один з них повідомляв, що польський король велів стратити 4-х сенаторів, які змовилися проти нього, а також вирішив відправити запорожцям гроші й булаву [18, С. 30].

Тепер слід сказати кілька слів про залучення агентів на службу, тобто про вербування. Про це відомо мало. Наприклад, білоцерківський протопоп Семен Заремба в «листе» гетьманові І. Самойловичу від 20 лютого 1679 р. писав, що раніше дав гетьманові в його будинку перед образом Пресвятої Богородиці обіцянку «быть желательным» до своєї смерті [3, С. 9; 11, Л. 30]. Для козаків і представників козацької старшини отримувати і передавати гетьманові інформацію про ситуацію в Польщі було фактично службовим обов'язком.

Для даної теми важливе також питання про методи здобування відомостей гетьманськими інформаторами. Купці й відправлені з гетьманськими «листами» посланці та гінці, як правило, повідомляли у Батурин те, що чули від різних співрозмовників під час своїх торгових і дипломатичних поїздок. Найцінніші відомості передавали ті інформатори, яким довелося спілкуватися з польськими офіційними особами й іншими інформованими персонами, у тому числі за межами Речі Посполитої. Наприклад, 2 вересня 1675 р. житель Правобережної України Матвій Гірманенко написав гетьманові І. Самойловичу таємний «лист», в якому повідомляв відомості, отримані від свого постояльца І. Гулака, генерального обозного при гетьманові Правобережної України П. Д. Дорошенку (1665-1676 рр.), котрий визнавав владу Османської імперії. Інформатор повідомляв, що після взяття турками Збаража польський король готовий підписати з османським султаном мир і йти спільно війною на Лівобережну Україну проти Росії. Згідно з М. Гірманенком, «Кондеуш»**** прислав польському війську субсидію в 1,5 млн. злотих [19, Стб. 232 – 233].

Іноді гетьманські інформатори прислали у Батурин конституції польських сеймів. Останні були цінні тим, що в них вносилися всі рішення, що приймалися на сеймах. Зокрема, в 1676 р. вже згадуваний чернігівський житель Н. Золотаревич привіз конституцію незадовго до того проведеного сейму Речі Посполитої [5, Стб. 661 – 662]. Деякі інформатори викрадали або копіювали документи, що містили цінні для Батурина відомості. Так, у березні 1677 р. через генеральних суддів С. Прокоповича

**** Мається на увазі спадкоємець французького престолу Людовик II, принц де Конде (1621-1686 рр.).

та І. Домонтовича гетьман І. Самойлович повідомляв у Москву, що колишній гетьман Правобережної України М. Ханенко, котрий заприсягнувся царю на раді 1674 р. в Переяславі, став листуватися з польськими офіційними особами про надання йому королем «гетьманської гідності». Ці відомості стали відомі завдяки вже згаданому С. Зарембі, який зняв копію з листа. Грамота непомітно була узята у сплячого священика, який виконував роль гінця, а потім повернена на місце [20, Стб. 37 – 47].

Якщо говорити про питання, які цікавили найбільшою мірою гетьмана і старшину, то особливий інтерес представляли рішення польського сейму, що було пов'язано з визначальною роллю цього органу в системі державного управління Речі Посполитої. Так, у лютому 1677 р. І. Самойлович, як уже було сказано вище, відправив 3-х або 4-х купців до Польщі для отримання відомостей про те, як проходив там у ті дні сейм [4, Стб. 24].

17 червня 1685 р. до гетьмана І. Самойловича писав чернігівський полковник В. Борковський, котрий відправляв у Польщу для отримання вістей з Варшавського сейму Казимира Яхимовича, сина колишнього чернігівського війта. Той свідчив про присилання папою римським 100 тисяч злотих на провіант для польських жовнірів, про підготовку поляків до відбиття нападу турецько-татарського війська. У Конституцію внесли постанову про заборону на закордонні походи за ініціативи короля без санкції сейму, а також на розквартирування жовнірів у шляхетських маєтках. Проте, згідно з К. Яхимовичем, частина польського війська розташувалася на Волині, щоб давати відсіч татарам [21, Л. 1 – 3]. Крім того, гетьман Лівобережної України згадував в інструкції, даній 13 січня 1686 р. його синові Г. Самойловичу і генеральному осавулові І. Мазені для поїздки в Москву, про те, що влітку 1685 р. посилав до Варшави на сейм деякого свого агента, який його повідомив про призначення на сеймі послів для переговорів з Росією [22, С. 814]

Гетьмана також цікавили відомості про розташування і пересування польських військ, а також те, де в конкретний момент часу знаходився король і вищі сановники Польщі, у тому числі великі та польні гетьмани. Так, міщанин Е. Мошенков, який повернувся в 1678 р. в Київ, розповів, що польський король Ян III Собеський знаходився у Львові, а польські війська збиралися на Глиняному полі і в Теревовлі [23, Стб. 611]. А 7 липня 1673 р. І. Самойлович писав у «листе» царю Олексію Михайловичу, що він отримав вісті від Хоми Тризнича про збір військ Великого князівства Литовського на допомогу королеві [24, Стб. 284]. З «листа» полкового осавула Максимовича до компанійського полковника І. Новицького від 26 вересня 1686 р. можна дізнатися, що пасічник з Лебедина, побувавши в Немирові, що знаходився тоді під владою Польщі, дізнався там від козаків про відхід польського короля і перебування його на р. Цецорі [25, С. 196].

Окремий інтерес представляли також відомості про українських козаків, що перебували на польській службі. До червня 1684 р. київський полковник відправив у Польщу деяку вірну собі людину, яка з'ясувала, що поблизу Гончарихи збиралися польські війська, серед яких були козаки, що відмовилися коритися. За повідомленнями агента, існувало розпорядження короля роззброювати козаків і виганяти їх з війська. Від нього ж стало відомо, що кримські татари розорили в наслідок набігу Волинь і околиці Білої Церкви, а також про небажання литовської шляхти давати відсіч набігам: «Литва целкомъ у лесъ глядить» [26, Л. 2; 27, С. 172 – 173].

Гетьманом і старшиною цінувалася також інформація про переговори, які поляки вели з іноземними послами. Опитаний в Малоросійському приказі 13 грудня 1676 р. згадуваний вище військовий товариш Б. Моршевський розповідав, що польський король зупинився в Яворові, а королева відправилася в Гданськ, а усі гетьмани Речі Посполитої знаходилися у Львові. Ян Собеський, за його словами, був вимушений укласти мир з турками після того, як місяць з військами пробув «в облозі» від османських військ. За умовами перемир'я, як повідомляв Б. Моршевський, Османська імперія відмовилася від претензій на м. Львів, а також було повернено 10 тис. полонеників. Туреччина отримала підтвердження володіння м. Кам'янець-Подільським, а Правобережну Україну османські послі пообіцяли повернути під владу Польщі, як тільки султан відновить над нею контроль [17, Стб. 827 – 828].

Гетьмана також цікавили відомості про можливу військову загрозу з боку Речі Посполитої відносно Росії, у тому числі Лівобережної України. Наприклад, 27 грудня 1685 р. гетьман І. Самойлович писав у Київ до київського воєводи Ф. П. Шереметева, що від міщанина з Переяслава йому стало відомо про генерала Кінського, якого нібито називали в Польщі київським воєводою. Житель Переяслава стверджував, що цьому воєводі було наказано розквартирувати 3 «регіменти» польських драгун у безпосередній близькості від Києва – у Вишгородському старостві, а також звести там форт. За словами інформатора, підкорятися воєвода повинен був білоцерківському комендантові [18, С. 45]. Вже згадуваний Б. Моршевський повідав у Малоросійському приказі про вказівку польського короля гетьманові Правобережної України Є. Гоголеві (1675 – 1679) зимувати в Поліссі, в Чорнобилі, Димері та їхніх околицях [28, С. 130 – 133].

Окремо варто сказати про достовірність повідомлень, що прислалася гетьманові агентами. Загалом і в цілому більшість тих відомостей, що прислалася гетьманові у Батурин, справді знаходять підтвердження. Зокрема, С. Куницький доповідав гетьманові про те, що на вальний сейм у Варшаві приїхав турецький посол і зажадав данину з Польщі, а також розірвати мир з Росією і йти на неї війною разом з турками. У результаті король і сенатори вирішили «домагатися шаблею» того, що в попередню війну 1672 р. захопили турки [6, Стб. 235 – 236]. В цілому це вірні відомості: 11 березня на сейм прибув турецький чауш з листом від візира, в якому той вимагав від Речі Посполитої викуп за м. Львів у сумі 80 тис. галерів і підтвердження готовності виплатити контрибуцію. На сеймі було вирішено відмовитися від ратифікації Бучацького миру [29, С. 351]. Єдина інформація, яка виглядає сумнівно, – вимога турецького посла про участь Польщі у війні з Росією.

У грудні 1672 р. гетьман І. Самойлович повідомляв у Москву про відомості, що стали відомими від віленського міщанина Степана Кошевича, який у свою чергу отримав інформацію від підскарб'я Великого князівства Литовського і його писаря Волцевича. Через названого міщанина у Батурині дізналися про укладення в Голембі між Польщею і Османською імперією миру, який, проте, не був підписаний польською стороною, а також про те, що окремі польські сенатори висунули деякі «статті, королеві осоружні». За це, однак, ніхто з них не був покараний. Сенатори і примас виступали за зміну короля на «Кондеуша» [30, Л. 281, 322 – 323]. У даному випадку йде мова про конфедерацію, укладену в Шебжешині проти короля, у той же час в Голембі конфедерацію створили прибічники короля. Супротивників короля очолив коронний писар С. Чарнецький, а прибічників – великий коронний гетьман Я. Собеський. Опозиціонери не були покарані. Уже в наступному 1673 р. на сеймі вдалося досягти примирення між конфедераціями [29, С. 346; 31, С. 148 – 149]. Тобто відомості, отримані від С. Кошевича, цілком підтверджуються.

Крім того, 15 березня 1679 р. гетьман Лівобережної України писав до царя Федора Олексійовича про те, що у нього є надійна в Литві людина, яка прислала звістки про сейм Речі Посполитої, що проходив тоді в Гродно. І. Самойлович отримав повідомлення від вказаної особи, що російські послы на сеймі погодилися дати грошей Польщі на ведення війни з Османською імперією і поступитися містами Невель, Себеж і Веліж. Гетьманський агент також стверджував, що шляхта, яка сподівалася на повернення Лівобережної України до складу Речі Посполитої, стала з'їжджатися на сейм, просячи у короля підтвердження привілеїв на маєтності (тобто документів на земельні володіння) на цій території [11, Л. 10 – 13]. Інформація була неточна: російські послы І. В. Бутурлін та І. І. Чаадаєв на сеймі не погодилися на виплату субсидії Речі Посполитій [13, С. 49]. Крім того, послы на сейм від шляхти, що володіла до російсько-польської війни 1654–1667 рр. землями на територіях, що відійшли після Андрусівського перемир'я (1667 р.) до Росії, вимагали врахувати їхні інтереси при розділі засобів, отриманих від Москви. Їм було в цьому відмовлено, і вони ледь не зірвали сейм [32, С. 101]. Отже, шляхта не сподівалася на швидке повернення земель на Лівобережній Україні і правдоподібно не просила підтвердження привілеїв на маєтності, розташовані там.

Крім того, в травні 1682 р. гетьман І. Самойлович прислав військового канцеляриста В. Кочубея в Москву до дяка Ларіона Лопухіна. В інструкції гетьман повідомляв, що

посилав людей у Польщу для «збирання вістей». Вони після повернення розповіли, що польські війська планували йти в «малороссийские города» [33, Л. 281, 1 – 2]. Ця інформація, ймовірно, відповідала дійсності: про це ж писав у Москву київський воєвода П. С. Прозоровський, що повідомляв також про минулу таємну нараду в Яворові за участю коронного гетьмана С. Яблоновського. На ній обговорювалися плани вторгнення в межі Росії і про оголошення в Польщі збору війська [13, С. 122].

Слід розібрати ще один приклад. 18 квітня 1683 р. гетьман Самойлович прислав у Москву відомості про ситуацію в Польщі, отримані від деякої особи, відправленої до Великого князівства Литовське гетьманським сином, стародубським полковником С. Самойловичем. Гетьманський агент повідомляв, що на сеймі Речі Посполитої, що проходив тоді, у його учасників «в немилості» французький посол, оскільки Франція уклала мир з Османською імперією. Крім того, згідно з відомостями, отриманими від тієї ж особи, папа римський обіцяв на війну з турками дати Польщі 1 мільйон (при цьому, проте, не вказано, в якій валюті) [34, Л. 129 – 131]. Ці вісті цілком правдиві: французький посол був вимушений покинути Річ Посполиту після того, як до суду на сеймі був притягнений коронний подскарбій Я. А. Морштин, звинувачений у таємних зносинах з Францією з метою не допустити польсько-турецької війни [13, С. 151 – 153; 35, С. 229; 36, С. 83 – 85; 37, С. 181]. А папа римський дійсно виступив посередником в укладенні польсько-австрійського оборонно-наступального миру, обіцяючи Польщі субсидію в 1 млн. гульденів [13, С. 150].

Очевидно, що значно меншою мірою підтверджувалися відомості, почерпнуті з розмов з необізнаними з того або іншого питання людьми, тобто з чуток. Так, 22 липня 1681 р. гетьман Самойлович прислав у Москву «лист», в якому повідомляв про вісті з Польщі, отримані від чернігівських купців, що їздили туди торгувати. Вони повідомили про збір польських військ, що відбувся тоді нібито у зв'язку з походом на Росію через «малороссийские города» [38, Л. 172 – 174]. Ця інформація суперечить даним про підготовку Яна Собеського вже тоді, в 1681 р., до майбутньої війни з Туреччиною в союзі з Австрією [37, С. 179]. Така ситуація, безперечно, не припускала конфлікту з Росією. Крім того, в 1681 р. влада в Москві була міцна, і не спостерігалось тієї політичної нестабільності, яка мала місце в 1682 р., тому польський король навряд чи міг розраховувати на успіх у разі вторгнення.

Не менш важливою справою в порівнянні зі збором відомостей про становище в Речі Посполитій був також їхній аналіз. Гетьман І. Самойлович і довірені особи з його оточення, у тому числі генеральна старшина і деякі полковники, ймовірно, займалися оцінкою достовірності і цінності зібраної інформації. Для цього використовувалися відомості, отримані іншими способами, перерахованими на початку цієї статті. У результаті аналізу в гетьмана і представників старшини складалася загальна картина становища в Польщі. Вона давала їм можливість обґрунтувати свою позицію з приводу російсько-польських стосунків, особливо у взаємовідносинах з цього питання з Москвою.

Щоб не перевантажувати статтю прикладами, приведу тут тільки один. У січні 1680 р. гетьман І. Самойлович писав у «листе» до царя Федора Олексійовича, що від особи, близької до польських сенаторів, йому стало відомо про постанову Сенату, згідно з якою у разі, якщо польським послам не вдасться домовитися з російськими послами, то на майбутнє літо Річ Посполита надаватиме допомогу османським військам у війні проти Росії [39, Л. 266]. У зв'язку з цим гетьман радив переконувати польську сторону в тому, що переговори з Константинополем і Бахчисараєм не спрямовані проти Варшави, а також нагадати про колишні угоди Речі Посполитої з Османською імперією [39, Л. 269 – 270].

Гетьман І. Самойлович не лише прислав у приказ Малої Росії практично усі отримані дані, але і давав, як правило, свою оцінку існуючого стану справ. Його думка враховувалася центральною російською владою при ухваленні зовнішньополітичних рішень і цінувалася досить високо. П. Гордон, підмітивши це, дещо перебільшуючи, назвав Івана Самойловича «единственным оракулом и мерилом постановлений русских» [18, С. 26]. Одночасно відомості, що присилалися гетьманом, були для Москви одним із джерел отримання інформації, а також як спосіб перевірки інформації з інших.

Таким чином, гетьманськими агентами часто-густо виступали нефахівці – люди, що займалися, як правило, збором інформації принагідно: купці і козаки, що їздили в Річ Посполиту в справах, а також священики. Для більшості інформаторів не існувало спеціальних процедур вербування, в цій якості застосовувалися, зокрема, принесення обітниць і цілування ікон. Проте для того часу такого роду мережа агентів була досить ефективною.

Агенти, як правило, збирали інформацію, стежачи за роботою сеймів, розмовляючи з обізнаними особами. Відомості, отримані від осіб, що не мали прямого доступу до короля і польських офіційних осіб, найчастіше були чутками. Від способу отримання тієї або іншої інформації залежала міра її достовірності. Найменш достовірною інформація була отримана через чутки.

У цілому система збору і аналізу відомостей про стан справ у Речі Посполитій, налагоджена гетьманом, дозволяла йому виступати для Москви експертом з найважливіших питань стосунків з Польщею. А налагодженість цієї системи свідчить про рівень організаторських і аналітичних здібностей І. Самойловича.

1. Бантыш-Каменский Д.Н. Источники Малороссийской истории. – Ч. 1. – М., 1858. – 339 с.
2. Алмазов А.С. Политический портрет украинского гетмана Ивана Самойловича в контексте русско-украинских отношений (1672-1687 г.). – М., 2012. – 288 с.
3. Кочегаров К.А. Отношения Запорожской Сечи с Речью Посполитой, Портой и Крымом в последние годы жизни кошевого атамана Ивана Серко // Славяноведение – 2011 – № 2 – С. 3 – 18.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею (далі – АЮЗР). – Т. XIII. – СПб., 1884. – № 6.
5. АЮЗР. – Т. XII. – СПб., 1882. – № 184.
6. АЮЗР. – Т. XI. – СПб., 1879. – № 69.
7. Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 95.
8. Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683-84 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип. 1 – Київ, 2000. С. 314 – 332.
9. Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Т. XI – СПб., 1869. – № 5 (IV).
10. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. – Ч. 2. – М., 1830. – 222 с. + 62 с.
11. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 137.
12. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 154.
13. Кочегаров К.А. Речь Посполитая и Россия в 1680-1686 годах. Заключение договора о Вечном мире. – М., 2008.
14. Чухліб Т. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський – військовий діяч Корони Польської (60-ті роки XVII ст. – початок XVIII ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21 – Львів, 2012 – С. 787 – 801.
15. РГАДА. Ф. 124. Малороссийские дела. Оп. 3. Ед. хр. 463.
16. АЮЗР. – Т. XII. – СПб., 1882. – № 99.
17. АЮЗР. – Т. XII. – СПб., 1882. – № 217.
18. Гордон П. Дневник, 1684 – 1689. – М., 2009. – 344 с.
19. АЮЗР. – Т. XII. – СПб., 1882. – № 79.
20. АЮЗР. – Т. XIII. – СПб., 1884. – № 11.
21. РГАДА. Ф. 124. Малороссийские дела. Оп. 3. Ед. хр. 466.
22. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687). – Київ; Львів, 2004. – № 625 а.
23. АЮЗР. – Т. XIII. – СПб., 1884. – № 141.
24. АЮЗР. – Т. XI. – СПб., 1879. – № 86.
25. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Т. V. – СПб., 1853. – № 166.

26. РГАДА. Ф. 124. Малороссийские дела. Оп. 3. Ед. хр. 457.
27. Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Т. XI – СПб., 1869. – № 55.
28. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 90.
29. Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska. – Kraków, 2000 – 502 s.
30. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 96.
31. Камінський А.С. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505 – 1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. – Київ, 2011 – 264 с.
32. Matwijowski K. Sejm grodzieński. 1678-1679. – Wrocław, 1985 – 352 s.
33. РГАДА. Ф. 124. Малороссийские дела. Оп. 3. Ед. хр. 413.
34. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 171.
35. Бобржинский М. Очерки истории Польши. – Т. II – СПб., 1891 – 240 с.
36. Szujski J. Dzieje Polski podług ostatnich badań, spisani przez Józefa Szujskiego. – T. IV – Cz. II – Lwów, 1866 – 754 s.
37. Laskowski O. Jan III Sobieski. – London, 1933. – 341 s.
38. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 92.
39. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ. Оп. 1. Ед. хр. 83.

Статья посвящена вопросу о роли агентов гетмана Левобережной Украины Ивана Самойловича в процессе сбора сведений о состоянии дел в Речи Посполитой в период его гетманства (1672–1687 гг.). В работе анализируются состав агентов, методы их работы, круг вопросов, интересовавших гетмана и его окружение, а также достоверность свидетельств информаторов.

Ключевые слова: агенты, гетман, Запорожское войско, украинско-польские отношения, Речь Посполитая.

Summary

The paper is devoted to considering the question about the role of agents of hetman of Left-Bank Ukraine Ivan Samoylovych in collecting of information about the situation in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the period when he was in office (1672-1687). The staff of agents was mostly nonprofessional (townsmen, clerks etc.), only for Cossacks collection of information was a kind of duty of service. Hetman I. Samoylovych also co-operated with Russian central power for gathering of evidences of informants. For hetman's agents, as a rule, weren't special procedure of recruitment, but as one may be used oaths and kissing of icons. One of the most commonly used method of working of intelligencers was talk with an informed person. Also they were usually sending Constitutions of General Sejms of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The Zaporozhian Host's hetman and starshyna had much concern with decisions of Sejms of the Polish-Lithuanian Commonwealth because of its determinant role in the power system of Poland. Hetman of Left-Bank Ukraine also interested in information about disposition and transportation of Polish troops, location of kings and other officials of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukrainian Cossacks on the Polish service, negotiations with Russian representatives etc.

The analysis of the believability of the information (there was analyzed some examples of evidences) represented in the article let to conclude, that reliable enough information was being gathered by intelligencers using talk with informed persons, the least reliable information was being collected from rumors. Hetman Ivan Samoylovych and his entourage were examining reliability of information which was being gathered by agents. As a result, the hetman had rather true notion of situation in the Polish-Lithuanian Commonwealth that let him to base his position about Russian-Polish relations for Moscow. The I. Samoylovych's estimation and his advice in that question were overrated by Moscow officials.

The system of the collection and the analysis of agents' evidences was well-functioned, that was indicated hetman's showy talents.

Key words: agents, hetman, the Zaporozhian Host, Ukrainian-Polish relations, the Polish-Lithuanian Commonwealth.